ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ SIEGBERT ALBER

της 6ης Ιουνίου 2000 *

I — Εισαγωγή

1. Στην παρούσα αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, τίθεται ουσιαστικά το ζήτημα αν οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΚ περί της εσωτερικής αγοράς — ιδίως τα άρθρα 3, στοιχεία γ' και ζ', 3 Α, 5, 7 Α, δεύτερο εδάφιο, 102 Α και 103, παράγραφοι 3 και 4 [1] — αντιτίθενται στη γαλλική νομοθεσία η οποία επιβάλλει σταθερή τιμή πωλήσεως των βιβλίων. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ήδη επανειλημμένα επί του γαλλικού συστήματος σταθερής τιμής του βιβλίου [2] — είναι αλήθεια πριν από την πραγματοποίηση της εσωτερικής αγοράς την 1η Ιανουαρίου 1993 —, κρίνοντας ότι, στο στάδιο εξελίξεως στο οποίο βρισκόταν τότε το κοινοτικό δίκαιο, το άρθρο 5, δεύτερο εδάφιο, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο ζ', 85 και 86 της Συνθήκης ΕΚ δεν απαγόρευαν στα κράτη μέλη να εισάγουν νομοθεσία κατά την οποία η τιμή λιανικής πωλήσεως των βιβλίων πρέπει να καθορίζεται από τον εκδότη ή τον εισαγωγέα και επιβάλλεται σε κάθε έμπορο λιανικής πωλήσεως, υπό την προϋπόθεση ότι η νομοθεσία αυτή τηρεί τις λοιπές ειδικές διατάξεις της Συνθήκης — ιδίως τις διατάξεις περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Το αιτούν δικαστήριο, ήτοι το Cour d'appel de Grenoble, αντιμετωπίζει ιδίως, στο πλαίσιο της διαδικασίας της κύριας δίκης, το ζήτημα αν η κατάσταση μεταβλήθηκε λόγω της εισαγωγής των διατάξεων περί εσωτερικής αγοράς στη Συνθήκη ΕΚ.

II — Η εθνική νομοθεσία

2. Ο γαλλικός νόμος 81-766, της 10ης Αυγούστου 1981 [3] προβλέπει στο άρθρο 1, μεταξύ άλλων, ότι κάθε εκδότης ή εισαγωγέας βιβλίων οφείλει να καθορίζει, για τα βιβλία που εκδίδει ή εισάγει, μια τιμή πωλήσεως στο κοινό. Οι έμποροι λιανικής πωλήσεως οφείλουν να εφαρμόζουν πραγματική τιμή πωλήσεως στο κοινό περιλαμβανόμενη μεταξύ του 95 % και του 100 % της τιμής που καθορίζει ο εκδότης ή ο εισαγωγέας. Στην περίπτωση κατά την οποία η εισαγωγή αφορά βιβλία εκδιδόμενα στη Γαλλία, η τιμή πωλήσεως στο κοινό που καθορίζει ο εισαγωγέας είναι τουλάχιστον ίση προς εκείνη που καθορίζει ο εκδότης. Δυνάμει του νόμου 85-500, της 13ης Μαΐου 1985, και του νόμου 93-1420, της 31ης Δεκεμβρίου 1993, οι οποίοι θεσπίστηκαν επίσης κατόπιν της νομολογίας του Δικαστηρίου, η τελευταία από τις ανωτέρω διατάξεις δεν εφαρμόζεται εντούτοις στα βιβλία που εισάγονται από κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, εκτός αν στόχος

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.

1 — Το άρθρο 3, στοιχεία γ' και ζ', δεν μεταβλήθηκε· μετά τις τροποποιήσεις και την ενοποίηση που επήλθαν με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, τα λοιπά άρθρα αντιστοιχούν σήμερα στα άρθρα 4, 10, 14, παράγραφος 2, 98 και 99, παράγραφοι 3 και 4.

2 — Βλ. συναφώς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου της 10ης Ιανουαρίου 1985, 229/83, Leclerc κ.λπ. (Συλλογή 1985, σ. 1), της 11ης Ιουλίου 1985, 299/83, Leclerc κ.λπ. (Συλλογή 1985, σ. 2515), της 10ης Ιουλίου 1986, 95/84, Boriello (Συλλογή 1986, σ. 2253), και της 14ης Ιουλίου 1988, 254/87, Syndicat des libraires de Normandie (Συλλογή 1988, σ. 4457).

3 — *JORF* της 11ης Αυγούστου 1981.

της εισαγωγής είναι να παρακαμφθεί η επιβαλλόμενη τιμή του βιβλίου.

III — Τα πραγματικά περιστατικά

3. Η εταιρία Echirolles Distribution SA (στο εξής: εφεσείουσα) εκμεταλλεύεται επιχείρηση με την επωνυμία «Centre Leclerc». Επειδή, κατά παράβαση του άρθρου 1, τέταρτο εδάφιο, του νόμου της 10ης Αυγούστου 1981, διέθεσε προς πώληση βιβλία σε τιμή κατά περισσότερο από 5 % χαμηλότερη από εκείνη που είχε καθορίσει ο εκδότης ή ο εισαγωγέας, υποχρεώθηκε να καταβάλει αποζημίωση στον P. Corbet, έμπορο βιβλίων, στην «Association du Dauphiné pour le maintien et l'application de la loi du 10 août 1981 sur le prix unique du livre», στην «Association des libraires de bandes dessinées» και στην «Union des libraires de France» [4] (στο εξής: εφεσίβλητοι).

4. Η εφεσείουσα προσέβαλε την απόφαση αυτή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Προέβαλε, μεταξύ άλλων, ότι ο νόμος ο οποίος μέχρι τότε ήταν σύμφωνος με το κοινοτικό δίκαιο θα μπορούσε να μην είναι πλέον σύμφωνος λόγω της θέσεως σε εφαρμογή των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚ σχετικά με την εσωτερική αγορά.

5. Στην αίτησή του για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει μεταξύ άλλων ότι, στη Γαλλία, η σταθερή τιμή του βιβλίου αφορά τόσο τους ιδιώτες όσο και τους επαγγελματίες αγοραστές και ότι εφαρμόζεται αδιακρίτως στα βιβλία πολιτιστικού και τεχνικού περιεχομένου. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι, εκ του λόγου αυτού, αυξάνει το κόστος της δραστηριότητας των επιχειρήσεων ή των προσώπων για τα οποία η περιλαμβανόμενη στο βιβλίο ενημέρωση είναι αναγκαία και σημαντική, όπως τους νομικούς, τους ιατρούς και τους αρχιτέκτοντες. Διαπιστώνει ότι το σύστημα αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εμποδίζει τους βιβλιοπώλες, είτε αυτοί ασκούν τη δραστηριότητά τους ομαδικά είτε ατομικά, να επιρρίπτουν στις λιανικές τιμές τα κέρδη τα οποία προκύπτουν από καλύτερη παραγωγικότητα, από μαζικές αγορές και από αποτελεσματικότερη διαχείριση της εμπορικής τους δραστηριότητας, ή ακόμα τα κέρδη τα οποία απορρέουν από την ποιότητα των προσφερομένων υπηρεσιών. Κατά το αιτούν δικαστήριο, η πρακτική της επιβαλλόμενης τιμής του βιβλίου, κατά την οποία η τιμή καθορίζεται από πρόσωπο το οποίο δεν μετέχει στη σύμβαση αγοράς του βιβλίου, επηρεάζει την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς. Προσθέτει ότι, μέσω της πρακτικής αυτής, η Γαλλία κατέστησε την αγορά του βιβλίου μία ζώνη στην οποία αποκλείεται ο ανταγωνισμός.

6. Στην αίτησή του για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο εκκινεί από την αρχή ότι ο νόμος δεν αντίκειται στο άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 81 ΕΚ), δεδομένου ότι δεν πρόκειται για σταθερή τιμή απορρέουσα από συμφωνία μεταξύ επαγγελματιών. Επισημαίνει ότι, κατά το παρελθόν, γινόταν δεκτό ότι συντρέχει παράβαση των άρθρων 30 και 36 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρων 28 ΕΚ και 30 ΕΚ), τα οποία ενδεχομένως αφορά η παρούσα υπόθεση, μόνον όταν ο νόμος ρύθμιζε διασυνοριακές κατα-

4 — Απόφαση του Tribunal de commerce de Grenoble της 12ης Δεκεμβρίου 1997.

στάσεις, πράγμα που όμως δεν ισχύει εν προκειμένω. Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι, για τον λόγο αυτό, το Δικαστήριο και η Επιτροπή, υπό το φως της Συνθήκης, έκριναν τελικά αποδεκτό το περιεχόμενο της παρούσας διατυπώσεως του νόμου πριν από την έναρξη της ισχύος των διατάξεων περί εσωτερικής αγοράς.

7. Το αιτούν δικαστήριο προβάλλει επιπλέον ότι το Δικαστήριο δεν αποφάνθηκε (ακόμα) ρητώς επί του αν αυτό ισχύει επίσης από την εγκαθίδρυση της εσωτερικής αγοράς και εντεύθεν. Εκκινώντας από την αρχή ότι η εσωτερική αγορά θεωρείται ως συγχώνευση των εθνικών αγορών σε μία ενιαία αγορά, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι οι διατάξεις σχετικά με την εσωτερική αγορά θα μπορούσαν να έχουν επίσης αποτελέσματα έναντι των καθαρά εθνικών συστημάτων καθορισμού των τιμών των βιβλίων. Η εσωτερική αγορά δεν θα έπρεπε ενδεχομένως να εξομοιώνεται απλώς προς ένα χώρο ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί ως μία ενιαία αγορά, οι κανόνες λειτουργίας της οποίας είναι δεσμευτικοί τόσο για τα κράτη όσο και για τους ιδιώτες.

8. Το αιτούν δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, για να καταστεί δυνατή η απάντηση στο ερώτημα αν ο νόμος είναι συμβατός με το κοινοτικό δίκαιο στο παρόν στάδιο εξελίξεώς του, καθοριστικό στοιχείο είναι κατά πόσο η νομική κατάσταση μεταβλήθηκε λόγω της εισαγωγής των διατάξεων περί εσωτερικής αγοράς. Τέλος, το αιτούν δικαστήριο εκθέτει ότι είναι αδύνατο να αναμείνει ρητή τροποποίηση του κοινοτικού δικαίου αναφορικά με την τιμή των βιβλίων, δεδομένου ότι είναι υποχρεωμένο να αποφανθεί επί της προκειμένης περιπτώσεως εντός εύλογης προθεσμίας.

IV — Το προδικαστικό ερώτημα

9. Για τους λόγους αυτούς, το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Είναι η γαλλική νομοθεσία που υποχρεώνει τους εκδότες να επιβάλλουν στους βιβλιοπώλες σταθερή τιμή μεταπωλήσεως των βιβλίων, ανεξαρτήτως περιεχομένου, τόσο προς τους καταναλωτές όσο και προς τους για επαγγελματικούς λόγους αγοραστές, συμβατή προς την εσωτερική αγορά που εγκαθιδρύθηκε την 1η Ιανουαρίου 1993, και ειδικότερα προς τα άρθρα 3, στοιχεία γ' και ζ', 3 Α, 5, 7 Α, δεύτερο εδάφιο, 102 Α και 103, παράγραφοι 3 και 4, της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, όπως τροποποιήθηκε με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση;»

V — Επιχειρήματα των διαδίκων

10. Η εφεσείουσα υποστηρίζει ότι το γαλλικό σύστημα σταθερών τιμών των βιβλίων δημιούργησε μια ζώνη στην οποία δεν υφίσταται ανταγωνισμός και ότι είναι συνεπώς αντίθετο προς την αρχή της αγοράς που χαρακτηρίζεται από την αντιπαράθεση μεταξύ προσφοράς και ζήτησης. Προβάλλει ότι, εισάγοντας το σύστημα σταθερών τιμών των βιβλίων, ο Γάλλος νομοθέτης σκοπούσε στην προστασία της καλλιτεχνικής και φιλολογικής δημιουργίας, αλλά, ενεργώντας κατά τον τρόπο αυτό, δεν έλαβε υπόψη ότι η ρύθμιση περί των τιμών των βιβλίων είναι γενικής εφαρμογής και περιλαμβάνει επίσης τα τεχνικά βιβλία, τα οποία εντούτοις δεν χρειάζονται τέτοια προστασία. Η εφεσείουσα διαπιστώνει ότι, έστω και αν αναγνωριστεί

ότι το βιβλίο αποτελεί πολιτιστικό αγαθό, υφίσταται μία σχέση του με την οικονομία, όπως αποδεικνύει μεταξύ άλλων το γεγονός ότι το σύστημα σταθερών τιμών των βιβλίων οδήγησε σε γενική αύξηση των τιμών των βιβλίων στη Γαλλία.

11. Η εφεσείουσα επισημαίνει ότι ναι μεν το Δικαστήριο έκρινε, μέχρι σήμερα, με τις αποφάσεις του σχετικά με το γαλλικό σύστημα σταθερών τιμών των βιβλίων, ότι η αρχή του καθορισμού των τιμών από τον εκδότη ήταν συμβατή με το κοινοτικό δίκαιο, αλλά κατέληξε στην εκτίμηση αυτή αναφερόμενο ρητώς στο στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου όπως εμφανιζόταν τότε, ήτοι σε χρονική περίοδο κατά την οποία η έννοια της εσωτερικής αγοράς δεν αποτελούσε ακόμα μέρος της Συνθήκης ΕΚ. Κατά την αναιρεσείουσα, μετά την εισαγωγή των διατάξεων περί εσωτερικής αγοράς, οι σχετικές ρυθμίσεις της Συνθήκης θα μπορούσαν να αντιτίθενται στις επίμαχες διατάξεις του γαλλικού δικαίου.

12. Η εφεσείουσα προβάλλει επιπλέον ότι οι γαλλικές διατάξεις περί καθορισμού των τιμών των βιβλίων συνιστούν επίσης παράβαση του άρθρου 30 της Συνθήκης, δεδομένου ότι εφαρμόζονται επίσης όταν υπήκοος άλλου κράτους μέλους αγοράζει βιβλία στη Γαλλία, υπό την έννοια ότι δεσμεύεται από τις τιμές που καθορίζει ο Γάλλος εκδότης, πράγμα που αποτελεί εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

13. Η Αυστριακή και η Γαλλική Κυβέρνηση επισημαίνουν καταρχάς ότι το προδικαστικό ερώτημα, όπως είναι διατυπωμένο, είναι απαράδεκτο, δεδομένου ότι καταλήγει στην εξέταση του συμβατού εθνικής διατάξεως προς το κοινοτικό δίκαιο. Προτείνουν αναδιατύπωση του ερωτήματος στην περίπτωση κατά την οποία το Δικαστήριο θα έκρινε ότι είναι παρά ταύτα αναγκαίο να δοθεί απάντηση. Η Αυστριακή Κυβέρνηση εκτιμά ότι η αναδιατύπωση του ερωτήματος επιβάλλεται κατά μείζονα λόγο διότι το ερώτημα αναφέρεται σε κοινοτικές διατάξεις των οποίων η ερμηνεία δεν μπορεί να έχει επιπτώσεις επί της διαδικασίας της κύριας δίκης, δεδομένου ότι οι διατάξεις αυτές δεν εφαρμόζονται άμεσα και επομένως δεν είναι δυνατό να γίνει επίκλησή τους από τους διαδίκους. Η Επιτροπή υποστηρίζει από την πλευρά της ότι το προδικαστικό ερώτημα πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αναφέρεται κυρίως στο άρθρο 85 της Συνθήκης, σε συνδυασμό με τις προμνημονευθείσες διατάξεις. Κατά την άποψή της, δεν είναι εντούτοις αναγκαίο να εξεταστούν τα άρθρα 30 και 36 της Συνθήκης, δεδομένου ότι το αιτούν δικαστήριο θεωρεί ότι δεν αντιτίθενται στην εφαρμογή των γαλλικών διατάξεων.

14. Οι εφεσίβλητοι στην κύρια δίκη, η Γαλλική, η Ελληνική, η Αυστριακή και η Νορβηγική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή, παραπέμπουν στη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το σχετικό σύστημα σταθερών τιμών των βιβλίων και εκτιμούν ουσιαστικά ότι οι διατάξεις που εισήχθησαν με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν μπορούν να οδηγήσουν σε μεταστροφή της υφιστάμενης νομολογίας. Κατά την άποψή τους, η έννοια της εσωτερικής αγοράς δεν είναι εντελώς νέα. Συγκεκριμένα, το γεγονός και μόνον ότι η έννοια αυτή αποτελεί εφεξής μέρος του θετικού κοινοτικού δικαίου δεν σημαίνει ότι οι εφαρμοσθείσες από το Δικαστήριο αρχές πριν από την εισαγωγή της έννοιας αυτής πρέπει να αναθεωρηθούν. Επισημαίνουν ότι το ουσιώδες στοιχείο για

να εκτιμηθεί αν το κοινοτικό δίκαιο αντιτίθεται στην εφαρμογή εθνικών συστημάτων σχετικά με τον καθορισμό των τιμών των βιβλίων είναι να εξεταστεί αν, σε κοινοτικό επίπεδο, υφίσταται πολιτική ανταγωνισμού αναφερόμενη σε καθαρώς εθνικά συστήματα ή πρακτικές, τα οποία έχουν ως αντικείμενο τον καθορισμό των τιμών των βιβλίων. Τέτοια πολιτική ανταγωνισμού σε κοινοτικό επίπεδο δεν υφίσταται εντούτοις σήμερα.

15. Η Γαλλική και η Νορβηγική Κυβέρνηση επισημαίνουν επιπλέον ότι η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση επέφερε σημαντικές μεταβολές στον πολιτιστικό τομέα. Συγκεκριμένα, η Κοινότητα διαθέτει, ιδίως στο πλαίσιο του άρθρου 128 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρου 151 ΕΚ), πρόσφορη νομική βάση για κοινοτικές ενέργειες. Η Γαλλική Κυβέρνηση εκτιμά ότι αν, δυνάμει του άρθρου 128, παράγραφος 4, της Συνθήκης, η Κοινότητα οφείλει να λαμβάνει υπόψη την πολιτιστική πλευρά στα πλαίσια των ενεργειών της δυνάμει άλλων διατάξεων της Συνθήκης, αυτό σημαίνει ότι οι γαλλικές διατάξεις σχετικά με τις σταθερές τιμές των βιβλίων δεν έρχονται σε αντίθεση με το κοινοτικό δίκαιο.

VI — Νομική εκτίμηση

1. *Επί του παραδεκτού*

16. Το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε το ερώτημά του στο Δικαστήριο ως ερώτημα αναφερόμενο στο συμβατό μιας εθνικής ρυθμίσεως με το κοινοτικό δίκαιο. Στο πλαίσιο της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως κατά το άρθρο 177, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 234, πρώτο εδάφιο, ΕΚ), το Δικαστήριο μπορεί όμως να επιληφθεί μόνον ερωτημάτων σχετικά με την ερμηνεία και το κύρος διατάξεων του κοινοτικού δικαίου. Η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής δεν περιλαμβάνει την εξέταση διατάξεων του εθνικού δικαίου. Της εξετάσεως αυτής πρέπει να επιληφθούν τα ίδια τα εθνικά δικαστήρια, υπό το φως της προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου.

17. Από την αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει εντούτοις ότι το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν οι διατάξεις της Συνθήκης σχετικά με την εσωτερική αγορά ερμηνεύονται υπό την έννοια ότι ένα κράτος μέλος μπορεί να εισαγάγει ή να διατηρήσει διατάξεις οι οποίες έχουν ως αντικείμενο τον καθορισμό των τιμών των βιβλίων. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί συνεπώς από το Δικαστήριο να του υποδείξει τα κριτήρια για την ερμηνεία των εφαρμοστέων διατάξεων, ώστε να είναι σε θέση να εκτιμήσει μόνο του το συμβατό των εθνικών διατάξεων που είναι σημαντικές για την έκδοση της αποφάσεώς του με το κοινοτικό δίκαιο. Το προδικαστικό ερώτημα, με αυτή την ερμηνεία και την αναδιατύπωση, είναι κατά συνέπεια παραδεκτό.

18. Επιπλέον, η Αυστριακή Κυβέρνηση εκτιμά ότι η διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής είναι αλυσιτελής για τη διαδικασία της κύριας δίκης. Κατά την άποψή της, εφόσον ουδείς από τους διαδίκους της κύριας δίκης μπορεί να επικαλεστεί τις δια-

τάξεις στις οποίες αναφέρεται το αιτούν δικαστήριο και εφόσον το αιτούν δικαστήριο δεν είναι υποχρεωμένο να αφήσει ανεφάρμοστες τις αντίθετες εθνικές διατάξεις, η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να απορριφθεί διότι το υποβληθέν ερώτημα είναι αλυσιτελές για τη διαδικασία της κύριας δίκης.

19. Συναφώς, πρέπει ωστόσο να υπομνηστεί ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, απόκειται αποκλειστικά στο επιληφθέν της διαφοράς εθνικό δικαστήριο να εκτιμήσει το λυσιτελές των υποβαλλομένων στο Δικαστήριο ερωτημάτων για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης. Αυτό προκύπτει από το άρθρο 177 της Συνθήκης, το οποίο θέτει τα θεμέλια μιας στενής συνεργασίας μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου. Κατά συνέπεια, όταν τα υποβληθέντα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου, το Δικαστήριο είναι καταρχήν υποχρεωμένο να αποφανθεί επί των ερωτημάτων αυτών. Κατά συνέπεια, η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως μπορεί να απορριφθεί μόνον αν προκύπτει σαφώς ότι ουδεμία σχέση υφίσταται μεταξύ της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου που ζητεί το αιτούν δικαστήριο και των συνθηκών ή του αντικειμένου της διαδικασίας της κύριας δίκης, ήτοι, με άλλους λόγους, αν το ερώτημα δεν είναι αντικειμενικά αναγκαίο. Αυτό θα συνέβαινε, παραδείγματος χάριν, αν η απάντηση επί του προδικαστικού ερωτήματος κατέληγε στην εκ μέρους του Δικαστηρίου έκδοση γνωμοδοτήσεως επί γενικών ή υποθετικών ερωτημάτων.

20. Έστω και αν μπορεί να τεθεί το ζήτημα της άμεσης εφαρμογής, στα πλαίσια της διαδικασίας της κύριας δίκης, των διατάξεων στις οποίες αναφέρεται το αιτούν δικαστήριο, η σχέση μεταξύ των διατάξεων της Συνθήκης που αφορούν την εσωτερική αγορά και του εθνικού νόμου περί σταθερών τιμών των βιβλίων είναι προφανής. Στην παρούσα περίπτωση, δεν πρόκειται για γενικά ή υποθετικά ερωτήματα. Το κατά πόσον το κοινοτικό δίκαιο αντιτίθεται πράγματι στην εφαρμογή του γαλλικού νόμου εμπίπτει στην εξέταση της ουσίας της υποθέσεως.Η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως είναι κατά συνέπεια παραδεκτή.

2. *Επί της ουσίας*

21. Κατά το άρθρο 5 της Συνθήκης, τα κράτη μέλη λαμβάνουν κάθε μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίσει την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Συνθήκη και απέχουν από κάθε μέτρο που δύναται να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των σκοπών της Συνθήκης. Είναι αμφίβολο αν η διάταξη αυτή παράγει αποτελέσματα κατά τρόπο αυτόνομο ή αν, λόγω του πολύ γενικού χαρακτήρα της, μπορεί να παραγάγει δεσμευτικά αποτελέσματα μόνο σε συνδυασμό με άλλες διατάξεις της Συνθήκης. Είναι μεν νοητές περιπτώσεις στις οποίες δεν είναι αναγκαία η σύνδεση με περαιτέρω στοιχεία του κοινοτικού δικαίου, διότι οι υποχρεώσεις απορρέουν από μόνη την υποχρέωση ειλικρίνειας έναντι της Κοινότητας. Αυτό ισχύει κατά μείζονα λόγο για την υποχρέωση αποχής από μέτρα ικανά να διακυβεύσουν την επίτευξη των στόχων της Συνθήκης. Οι στόχοι πρέπει εντούτοις να είναι επαρκώς συγκεκριμένοι. Αυτό δεν ισχύει βεβαίως όσον αφορά την κατά τρόπο γενικό καθοριζόμενη έννοια της εσωτερικής αγοράς.

α) Τα άρθρα 3, 3 Α και 7 Α της Συνθήκης

22. Τα άρθρα 3, 3 Α και 7 Α της Συνθήκης ΕΚ, τα οποία πρέπει να ερμηνευθούν εν όψει της απαντήσεως στο προδικαστικό ερώτημα, αναφέρονται στην εισαγωγή καθώς και στο περιεχόμενο της εννοίας της εσωτερικής αγοράς. Είναι επομένως αναγκαίο στην παρούσα περίπτωση να εξεταστεί το περιεχόμενο της εννοίας αυτής, η οποία πρέπει καταρχάς να ενταχθεί στο πλαίσιό της από ιστορική και συστηματική άποψη.

23. Η αρχική Συνθήκη ΕΟΚ περιλάμβανε, όπως και η Συνθήκη στη σημερινή της διατύπωση, την έννοια της κοινής αγοράς, χωρίς εντούτοις να αναφέρεται στην εσωτερική αγορά, όπως συμβαίνει σήμερα. Η έννοια αυτή εισήχθη στην τότε Συνθήκη ΕΟΚ με το προοίμιο και το άρθρο 13 της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξεως της 28ης Φεβρουαρίου 1986. Με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, η Κοινότητα επιφορτίζεται με την υποχρέωση εγκαθιδρύσεως της εσωτερικής αγοράς και, προς τον σκοπό αυτό, προβλέπεται ορισμένος αριθμός άλλων τροποποιήσεων. Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία άρχισε να ισχύει την 1η Ιανουαρίου 1993, επιβεβαίωσε την ενοποιητική λειτουργία της εγκαθιδρύσεως της εσωτερικής αγοράς — συγκεκριμένα: τη δημιουργία ενός χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα — και την ενέταξε εκ νέου μεταξύ των στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο Β, πρώτο εδάφιο, πρώτη περίπτωση, της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση [5]). Η εγκαθίδρυση της εσωτερικής αγοράς είχε ως στόχο την εξάλειψη των εμποδίων που χώριζαν τα κράτη μέλη ώστε να καταστεί δυνατή η συγχώνευση των εθνικών εσωτερικών αγορών εν όψει της δημιουργίας ενός ενιαίου οικονομικού χώρου. Κατά τον τρόπο αυτό, αποσαφηνίστηκαν από άποψη περιεχομένου ουσιώδη στοιχεία της δημιουργίας της κοινής αγοράς, την οποία η Κοινότητα ήταν ήδη υποχρεωμένη να πραγματοποιήσει δυνάμει του άρθρου 2 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρου 2 ΕΚ).

24. Η έννοια της εσωτερικής αγοράς συνδέεται συνεπώς κατά τρόπο αδιαχώριστο με την έννοια της κοινής αγοράς, από την οποία απορρέει. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου [6] η οποία αναφέρεται στην αρχική Συνθήκη, η δημιουργία της κοινής αγοράς περιλαμβάνεται μεταξύ των στόχων της Κοινότητας. Το Δικαστήριο την περιγράφει ως οικονομικό χώρο έχοντα δομές ανάλογες προς εκείνες μιας εσωτερικής αγοράς. Η εγκαθίδρυσή της σκοπεί στην εξάλειψη όλων των εμποδίων στις ενδοκοινοτικές συναλλαγές, εν όψει της συγχωνεύσεως των εθνικών αγορών σε μία ενιαία αγορά, υπό συνθήκες οι οποίες προσεγγίζουν κατά το δυνατό εκείνες μιας πραγματικής εσωτερικής αγοράς.

25. Για την παρούσα υπόθεση, το αποφασιστικό ζήτημα είναι αν η εγκαθίδρυση της εσωτερικής αγοράς αποτελεί στόχο της Συνθήκης που αναπτύσσει τα αποτελέσματά του μόνο σε συνδυασμό με άλλες διατάξεις της Συνθήκης, όπως τις διατάξεις περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (άρθρα 30 επ. της Συνθήκης ΕΚ) ή τις διατάξεις σχετικά με τον ανταγωνισμό (άρθρα 85 επ. της Συνθήκης), ή αν αποτελεί ανεξάρτητη έννοια, δημιουργούσα αυτόνομες νομικές υποχρεώσεις, χωρίς να απαιτείται η λήψη περαιτέρω μέτρων από τα κράτη μέλη για την

5 — Νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 2, πρώτο εδάφιο, πρώτη περίπτωση, ΕΕ.

6 — Βλ., μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις της 9ης Φεβρουαρίου 1982, 270/80, Harlequin και Simons (Συλλογή 1982, σ. 329, σκέψεις 16 έως 18), και της 17ης Μαΐου 1994, C-41/93, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1994, σ. I-1829, σκέψη 19, με τις εκεί παρατιθέμενες πρόσθετες παραπομπές).

επίτευξη του στόχου. Αν επρόκειτο για απλό στόχο της Συνθήκης, τότε θα υφίστατο, αφενός, μία αποστολή, για την εκπλήρωση της οποίας θα έπρεπε να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα. Αφετέρου, αυτό θα σήμαινε ότι, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, οι διατάξεις της Συνθήκης σχετικά με την εσωτερική αγορά θα έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη όχι χωριστά, αλλά σε σχέση με τις διατάξεις της Συνθήκης με τις οποίες διευκρινίζεται ο σχετικός στόχος και ότι μόνον υπό τις προϋποθέσεις αυτές οι εν λόγω διατάξεις θα μπορούσαν να αναπτύξουν δεσμευτικά αποτελέσματα και να επιβάλλουν υποχρεώσεις.

26. Το γράμμα των σχετικών διατάξεων συνηγορεί υπέρ του να θεωρηθεί η εσωτερική αγορά, όπως ακριβώς και η έννοια της κοινής αγοράς, ως απλός στόχος της Συνθήκης που πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί με τις αντίστοιχες διατάξεις της Συνθήκης.

27. Σύμφωνα με τα άρθρα 3 και 3 Α της Συνθήκης, η δράση των κρατών μελών και της Κοινότητας περιλαμβάνει, σύμφωνα με τους όρους και το χρονοδιάγραμμα που προβλέπει η Συνθήκη, τη θέσπιση μιας οικονομικής πολιτικής που βασίζεται στην εσωτερική αγορά και ασκείται σύμφωνα με την αρχή της οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό. Το Δικαστήριο έκρινε συναφώς, με την απόφαση που εξέδωσε στην υπόθεση Alsthom Atlantique [7], ότι «η εγκαθίδρυση καθεστώτος που θα εξασφαλίζει ανόθευτο ανταγωνισμό εντός της κοινής αγοράς κατά το άρθρο 3, στοιχείο στ', της Συνθήκης [8] είναι ένας στόχος τον οποίο θέτουν και πολλές άλλες διατάξεις που αφορούν τον ανταγωνισμό [...]». Μεταξύ των διατάξεων αυτών περιλαμβάνεται ιδίως το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΚ, το οποίο απαγορεύει τις συμφωνίες και την εναρμονισμένη πρακτική μεταξύ επιχειρήσεων που δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς.

28. Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, το άρθρο 3 της Συνθήκης ΕΚ «[...] καθορίζει τους τομείς και τους στόχους προς τους οποίους πρέπει να στρέφεται η δράση της Κοινότητας. Διακηρύσσει επίσης τις γενικές αρχές της κοινής αγοράς, οι οποίες εφαρμόζονται σε συνδυασμό με τα αντίστοιχα κεφάλαια της Συνθήκης που προορίζονται να υλοποιήσουν τις αρχές αυτές [...]» [9]. Επομένως, το άρθρο 3, στοιχείο στ', της Συνθήκης ΕΟΚ [10] εντάσσεται επίσης στις γενικές αρχές της κοινής αγοράς, οι οποίες εφαρμόζονται σε συνδυασμό με τα αντίστοιχα κεφάλαια της Συνθήκης που προορίζονται να υλοποιήσουν τις αρχές αυτές.

29. Είναι αληθές ότι στο άρθρο 7 Α, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης, η εσωτερική αγορά ορίζεται ως ένας χώρος χωρίς εσωτερικά σύνορα μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων, αλλά προστίθεται ρητώς: «σύμφωνα με τις διατάξεις της παρούσας συνθήκης». Προκύπτει συνεπώς ότι, έστω και αν,

7 — Απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 1991, C-339/89 (Συλλογή 1991, σ. I-107).

8 — Νυν άρθρο 3, στοιχείο ζ', ΕΚ.

9 — Βλ., μεταξύ άλλων, την απόφαση της 14ης Ιουλίου 1998, C-341/95, Bettati (Συλλογή 1998, σ. I-4355, σκέψη 75, με τις εκεί παρατιθέμενες παραπομπές).

10 — Βλ. υποσημείωση 8.

κατά το άρθρο 7 Α, η έννοια της εσωτερικής αγοράς εντάσσεται στο θετικό δίκαιο, καθιστά εντούτοις αναγκαία, εν όψει της αναπτύξεως δεσμευτικών νομικών αποτελεσμάτων, την υλοποίησή της με άλλες διατάξεις της Συνθήκης. Η διαπίστωση αυτή επιβάλλεται ήδη λόγω της χρήσεως του όρου «εξασφαλίζεται», δεδομένου ότι δεν εμφαίνεται στην εν λόγω διάταξη ότι η εσωτερική αγορά «αποτελεί» χώρο ελεύθερης κυκλοφορίας. Ο όρος «εξασφαλίζεται» συνεπάγεται, από νοηματική άποψη, τη λήψη ειδικών πρόσθετων μέτρων.

30. Σύμφωνα με το άρθρο 7 Α, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης, η Κοινότητα εκδίδει τα μέτρα για τη προοδευτική εγκαθίδρυση της εσωτερικής αγοράς κατά τη διάρκεια χρονικής περιόδου η οποία λήγει την 31η Δεκεμβρίου 1992. Ο καθορισμός της ημερομηνίας αυτής δεν παράγει ωστόσο αυτόματα έννομα αποτελέσματα [11]. Εκ του λόγου αυτού και μόνον δεν είναι επίσης δυνατό να επιβληθούν στα κράτη μέλη υποχρεώσεις βαίνουσες πέραν του στόχου της Συνθήκης.

31. Πρέπει επίσης να γίνει παραπομπή στην απόφαση που εξέδωσε το Δικαστήριο επί της υποθέσεως Wijsenbeek [12]. Η υπόθεση αυτή αφορούσε την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων τα οποία, πριν από την ενσωμάτωση, στο δίκαιο της Κοινότητας ή της Ενώσεως, του «κεκτημένου του Σένγκεν», επικαλούνταν το δικαίωμα διελεύσεως των συνόρων χωρίς να υφίστανται έλεγχο, ως συνέπεια της εγκαθιδρύσεως της εσωτερικής αγοράς. Συναφώς, το Δικαστήριο εξέθεσε στη σκέψη 40 της εν λόγω αποφάσεως τα εξής: «το άρθρο αυτό [ήτοι το άρθρο 7 Α] δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι, ελλείψει μέτρων θεσπισθέντων από το Συμβούλιο και επιβαλλόντων στα κράτη μέλη την υποχρέωση να καταργήσουν τους ελέγχους των προσώπων στα εσωτερικά σύνορα της Κοινότητας, η υποχρέωση αυτή απορρέει αυτομάτως από τη λήξη της εν λόγω περιόδου [...]». Επομένως, αν η εσωτερική αγορά δεν δημιουργεί αφεαυτής δικαιώματα άμεσα εφαρμοζόμενα στους πολίτες της Κοινότητας, δεν μπορεί επίσης αφεαυτής να αποτελεί τη βάση άμεσα ισχυουσών υποχρεώσεων έναντι των κρατών μελών.

32. Ομοίως, το Δικαστήριο διαπίστωσε, με την απόφαση στην υπόθεση Γαλλία κατά Επιτροπής [13], ότι η εσωτερική αγορά εγκαθιδρύεται με μέτρα λαμβανόμενα από την Κοινότητα σύμφωνα με το άρθρο αυτό και με τις λοιπές διατάξεις που απαριθμούνται εκεί. Στη γνωμοδότηση 1/91 [14] επίσης, το Δικαστήριο χαρακτήρισε ρητώς το περιεχόμενο των άρθρων 2, 8 Α (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρου 18 ΕΚ) και 102 Α της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 98 ΕΚ) ως στόχους, για την υλοποίηση των οποίων η ελευθερία των εμπορικών συναλλαγών και ο ελεύθερος ανταγωνισμός συνιστούν πρόσφορα μέσα.

33. Οι αποφάσεις τις οποίες εξέδωσε το Δικαστήριο μέχρι τώρα σχετικά με τη γαλλική πρακτική για τις σταθερές τιμές των βιβλίων επιβεβαιώνουν επίσης τη συλλογιστική αυτή. Κατόπιν πολλών αποφάσεων του Δικαστηρίου αναφορικά με τον εν λόγω νόμο, υπέστησαν προσαρμογή τα σημεία εκείνα τα οποία ήταν αντίθετα προς το κοινοτικό δίκαιο, εν όψει ιδίως του άρθρου 30 της Συνθήκης ΕΟΚ. Στα πλαίσια των αποφάσεων αυτών, το Δικαστήριο εξέτασε την επίμαχη κανονιστική ρύθμιση υπό το φως,

11 — Βλ. τη δήλωση σχετικά με το άρθρο 7 Α η οποία είναι συνημμένη στην τελική πράξη της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξεως.

12 — Απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1999, C-378/97 (Συλλογή 1999, σ. I-6207).

13 — Μνημονευθείσα ανωτέρω στην υποσημείωση 6.

14 — Γνωμοδότηση της 14ης Δεκεμβρίου 1991 (Συλλογή 1991, σ. I-6079, σκέψη 50).

μεταξύ άλλων, του άρθρου 3, στοιχείο στ', της Συνθήκης ΕΟΚ [15] και άλλων διατάξεων της Συνθήκης. Σε όλες τις αποφάσεις αυτές, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν δυνατό να προβληθούν αντιρρήσεις βάσει του κοινοτικού δικαίου έναντι της επίμαχης ρυθμίσεως, ως είχε στην τελευταία διατύπωσή της, σχετικά με τις τιμές των βιβλίων. Το Δικαστήριο έκρινε ρητώς ότι, στις περιπτώσεις αυτές, ούτε το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ ούτε άλλη διάταξη ούτε άλλη αρχή του κοινοτικού δικαίου βρίσκουν εφαρμογή επί άνισης μεταχειρίσεως στο πλαίσιο ρυθμίσεως αναφορικά με τον καθορισμό των τιμών λιανικής πωλήσεως των βιβλίων από τον εκδότη ή τον εισαγωγέα. Όπως εκτέθηκε ανωτέρω, η εισαγωγή της έννοιας της «εσωτερικής αγοράς» ουδόλως μεταβάλλει την εκτίμηση αυτή.

34. Βάσει των ανωτέρω εκτιμήσεων, πρέπει επομένως να γίνει δεκτό, σχετικά με τις διατάξεις οι οποίες αναφέρονται στην εσωτερική αγορά, ήτοι τα άρθρα 3, 3 Α και 7 Α, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης, ότι πρόκειται απλώς για στόχους της Συνθήκης οι οποίοι πρέπει να υλοποιηθούν με ενέργειες της Κοινότητας και των κρατών μελών ή με διατάξεις της Συνθήκης εφαρμοζόμενες στον εν λόγω τομέα, και ότι παράγουν επομένως άμεσα έννομα αποτελέσματα μόνον σε συνδυασμό με τις διατάξεις αυτές.

β) Τα άρθρα 5 και 85 της Συνθήκης

35. Πρέπει να επισημανθεί ότι, στην παρούσα υπόθεση, ουδέν στοιχείο προσκομίστηκε αναφορικά με απαγορευόμενες από το άρθρο 85 της Συνθήκης συμφωνίες ή εναρμονισμένη πρακτική μεταξύ των εκδοτών ή των εμπόρων λιανικής πωλήσεως, εν όψει του καθορισμού των τιμών λιανικής πωλήσεως των βιβλίων. Αρκεί συνεπώς να εξεταστούν κατωτέρω συνοπτικά τα άρθρα 5 και 85 της Συνθήκης.

36. Με την πρώτη, μνημονευθείσα ανωτέρω, απόφαση που εκδόθηκε σχετικά με τη γαλλική πρακτική σταθερών τιμών των βιβλίων στην υπόθεση Leclerc κ.λπ. [16], το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι οι ρυθμίσεις αυτές δεν είχαν σκοπό να επιβάλλουν τη σύναψη συμφωνιών μεταξύ εκδοτών και εμπόρων λιανικής πωλήσεως ή άλλες μορφές συμπεριφοράς που προβλέπονται στο άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης, αλλά επέβαλλαν τον μονομερή καθορισμό, δυνάμει νομικής υποχρεώσεως, των τιμών λιανικής πωλήσεως των βιβλίων από τους εκδότες ή τους εισαγωγείς. Για τον λόγο αυτό, το Δικαστήριο διερωτήθηκε «αν η εθνική ρύθμιση που καθιστά περιττές τις μορφές συμπεριφοράς των επιχειρήσεων που απαγορεύει το άρθρο 85, παράγραφος 1, αναθέτοντας στους εκδότες ή εισαγωγείς βιβλίων την ευθύνη να καθορίζουν ελεύθερα τις τιμές τους και να τις καθιστούν υποχρεωτικές στο στάδιο της λιανικής πωλήσεως, θίγει την πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 85 και κατά συνέπεια αντίκειται στο άρθρο 5, παράγραφος 2, της Συνθήκης» [17].

37. Δεν υφίστατο τότε — όπως και σήμερα — κοινοτική πολιτική για θέματα ανταγωνισμού αναφορικά με καθαρώς εθνικά συστήματα ή πρακτικές στον τομέα των βιβλίων, την οποία τα κράτη μέλη θα όφειλαν να τηρούν βάσει του καθήκοντός τους να απέχουν από κάθε μέτρο ικανό να

15 — Βλ. υποσημείωση 8.

16 — Απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 1985, μνημονευθείσα ανωτέρω στην υποσημείωση 2.

17 — Όπ.π., σκέψη 15.

θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Συνθήκης. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι υποχρεώσεις των κρατών μελών, οι οποίες απορρέουν από το άρθρο 5, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ' [18], και 85 της Συνθήκης, δεν ήταν επαρκώς συγκεκριμένες ώστε να τους απαγορεύουν να θεσπίζουν νομοθεσία στον τομέα του ανταγωνισμού αναφορικά με τις τιμές λιανικής πωλήσεως των βιβλίων.

38. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου [19], το άρθρο 5, σε συνδυασμό με το άρθρο 85 της Συνθήκης, επιβάλλει ωστόσο στα κράτη μέλη να μη λαμβάνουν ή διατηρούν σε ισχύ μέτρα, έστω και νομοθετικής ή κανονιστικής φύσεως, ικανά να εξαλείψουν την πρακτική αποτελεσματικότητα των κανόνων του ανταγωνισμού που εφαρμόζονται στις επιχειρήσεις. Κατά τη νομολογία, αυτό συμβαίνει όταν ένα κράτος μέλος επιβάλλει ή ευνοεί τη σύναψη συμφωνιών αντίθετων προς το άρθρο 85 ή επιτείνει τα αποτελέσματα των συμφωνιών αυτών, ή αφαιρεί από τη νομοθεσία του τον κρατικό της χαρακτήρα παραχωρώντας σε ιδιώτες επιχειρηματίες την ευθύνη να λαμβάνουν αποφάσεις έχουσες επίπτωση στον οικονομικό τομέα.

39. Είναι αληθές ότι ο γαλλικός νόμος σχετικά με τις σταθερές τιμές των βιβλίων παραχωρεί στους εκδότες την αρμοδιότητα να καθορίζουν, για τα βιβλία, τις τιμές τις οποίες οι έμποροι λιανικής πωλήσεως μπορούν να απαιτούν από τον τελικό καταναλωτή και συνιστά, κατά συνέπεια, παρέμβαση στη λήψη αποφάσεως οικονομικού χαρακτήρα. Ωστόσο, όπως επισημάνθηκε ήδη, ούτε η διάταξη περί παραπομπής ούτε οι παρατηρήσεις των ενδιαφερομένων καθιστούν δυνατή τη συναγωγή του συμπεράσματος ότι υφίστανται συμφωνίες ή εναρμονισμένη πρακτική μεταξύ των εκδοτών και των εμπόρων λιανικής πωλήσεως όσον αφορά τον καθορισμό των τιμών των βιβλίων. Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί αιτιώδης συνάφεια μεταξύ των νομοθετικών διατάξεων και των μορφών συμπεριφοράς των οικείων επιχειρήσεων, που θα μπορούσε να οδηγήσει στην εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 1.

40. Κατά συνέπεια, οι συνδυασμένες διατάξεις του άρθρου 5, δεύτερο εδάφιο, και των άρθρων 3, στοιχείο ζ', και 85 της Συνθήκης δεν απαγορεύουν την εφαρμογή εθνικής νομοθεσίας η οποία επιβάλλει στους εκδότες να καθορίζουν τις τιμές λιανικής πωλήσεως των βιβλίων, δεδομένου ότι δεν υφίσταται επαρκής σύνδεση μεταξύ του κρατικού μέτρου και των οικονομικής φύσεως αποφάσεων που λαμβάνονται τελικώς.

γ) Η πολιτική στον τομέα του ανταγωνισμού

41. Και επί του σημείου αυτού δεν απαιτείται επίσης περισσότερο εμπεριστατωμένη εξέταση, δεδομένου ότι, εφόσον πρόκειται για καθαρώς εθνικά συστήματα καθορισμού των τιμών των βιβλίων, δεν υφίσταται κοινοτική πολιτική επί του ανταγωνισμού την οποία τα κράτη μέλη θα όφειλαν να τηρούν βάσει του καθήκοντός τους να απέχουν από κάθε μέτρο ικανό να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Συνθήκης. Συναφώς, πρέπει επίσης να αναφέρουμε το άρθρο 128, παράγραφος 4, της Συνθήκης, κατά το οποίο η Κοινότητα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τις πολιτιστικές πτυχές όταν αναλαμβάνει δράση δυνάμει άλλων διατάξεων της Συνθήκης, επομένως και κατά τη διαμόρφωση της πολιτικής της στον τομέα του ανταγωνισμού.

18 — Βλ. υποσημείωση 8.

19 — Αποφάσεις της 17ης Νοεμβρίου 1993, C-2/91, Meng (Συλλογή 1993, σ. I-5751), C-245/91, Ohra Schadeverzekeringen (Συλλογή 1993, σ. I-5851) και C-185/91, Reiff (Συλλογή 1993, σ. I-5801).

42. Μετά την έκδοση της αποφάσεως στην υπόθεση Leclerc κ.λπ.[20], η Επιτροπή παρενέβη τρεις φορές έναντι διαφόρων κρατών μελών αναφορικά με εθνικές διατάξεις για τις τιμές που επιβάλλονταν στα βιβλία[21]. Σε κάθε μία από τις τρεις αυτές περιπτώσεις, η Επιτροπή εξέτασε τα διασυνοριακά αποτελέσματα των διαφόρων συστημάτων καθορισμού των τιμών των βιβλίων, η κύρια δε αιτίασή της έναντι των οικείων διατάξεων ήταν ότι εμπόδιζαν τόσο τις εισαγωγές όσο και τις εξαγωγές βιβλίων και συνεπώς δημιουργούσαν προσκόμματα στο ενδοκοινοτικό εμπόριο.

43. Στην προκειμένη περίπτωση, ούτε η διάταξη περί παραπομπής ούτε οι παρατηρήσεις των ενδιαφερομένων παρέχουν ενδείξεις επιτρέπουσες να συναχθεί με επαρκή πιθανότητα το συμπέρασμα ότι υφίστανται αισθητές επιπτώσεις επί του ενδοκοινοτικού εμπορίου.

44. Κατά πάγια νομολογία, το Δικαστήριο έκρινε ότι συμφωνία εκτεινόμενη στο σύνολο του εδάφους κράτους μέλους έχει ως αποτέλεσμα, ως εκ της φύσεώς της, να ενισχύει την περιχαράκωση των αγορών σε εθνικό επίπεδο, εμποδίζουσα κατά τον τρόπο αυτό την επιδιωκόμενη από τη Συνθήκη αμοιβαία οικονομική διείσδυση[22]. Για να μπορεί μια συμφωνία μεταξύ επιχειρήσεων «[...] να επηρεάζει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών, πρέπει να μπορεί να πιθανολογείται σε επαρκή βαθμό, βάσει ενός συνόλου αντικειμενικών νομικών ή πραγματικών στοιχείων, ότι μπορεί να επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα, πραγματικά ή δυνητικά, τα εμπορικά ρεύματα μεταξύ των κρατών μελών κατά τρόπο που θα έθετε σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων μιας ενιαίας αγοράς μεταξύ των κρατών [...]»[23].

45. Καταρχήν, η απάντηση στο ερώτημα αν πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης εξαρτάται από περίπλοκες εκτιμήσεις οικονομικής φύσεως, στις οποίες πρέπει να προβεί το εθνικό δικαστήριο, ενδεχομένως βάσει των κριτηρίων που θέτει η νομολογία του Δικαστηρίου.

46. Εν προκειμένω, πρέπει ωστόσο να γίνει δεκτό ότι οι γαλλικές διατάξεις σχετικά με τις σταθερές τιμές των βιβλίων δεν είναι, στο σύνολό τους, ικανές να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών κατά την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει επίσης έμμεσα από το γεγονός ότι τα βιβλία τα οποία είναι συντεταγμένα σε μία ορισμένη γλώσσα δεν αποτελούν απαραίτητα αντικείμενο σημαντικού διασυνοριακού εμπορίου. Κατά συνέπεια, οι κανόνες σχετικά με τις σταθερές τιμές των βιβλίων δεν συνιστούν παράβαση της υποχρεώσεως των κρατών μελών να απέχουν από κάθε μέτρο ικανό να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Συνθήκης, δεδομένου ιδίως ότι δεν υφίσταται στον τομέα αυτό ουδεμία κοινοτική πολιτική επί του ανταγωνισμού.

20 — Απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 1985, μνημονευθείσα ανωτέρω στην υποσημείωση 2.

21 — Πρόκειται για τις αποφάσεις σχετικά με τη βρετανική Net Book Agreement, σχετικά με τις ολλανδικές υποθέσεις Handelsreglement και Reiber/KvB καθώς και σχετικά με τις υποθέσεις Sammelrevers και Einzelreverse που αφορούσαν την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και τη Δημοκρατία της Αυστρίας.

22 — Απόφαση της 18ης Ιουνίου 1998, C-35/96, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Συλλογή 1998, σ. I-3851, σκέψη 48, με τις εκεί παρατιθέμενες περαιτέρω παραπομπές).

23 — Βλ., π.χ., την απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 1999, C-215/96 και C-216/96, Bagnasco κ.λπ. (Συλλογή 1999, σ. I-135, σκέψη 47, με τις εκεί παρατιθέμενες περαιτέρω παραπομπές).

δ) Η οικονομική πολιτική και η «αρχή της οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό» — Άρθρα 3 Α, 102 Α και 103, παράγραφοι 3 και 4, της Συνθήκης

47. Η αρχή της οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό διατυπώνεται στα άρθρα 3 Α, παράγραφοι 1 και 2, 102 Α και 105, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 105, παράγραφος 1, ΕΚ) και συνδέεται με τις διατάξεις σχετικά με την οικονομική και νομισματική πολιτική. Κατά συνέπεια, στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, με την οποία εισάγονται οι διατάξεις αυτές, η εν λόγω αρχή εντάσσεται μάλλον στο πλαίσιο της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής της Κοινότητας και δεν εκλαμβάνεται ως στοιχείο καθορισμού της έννοιας «εσωτερική αγορά». Κατά το άρθρο 102 Α, τα κράτη μέλη ασκούν την οικονομική τους πολιτική με σκοπό «[...] να συμβάλλουν στην υλοποίηση των στόχων της Κοινότητας, όπως αυτοί ορίζονται στο άρθρο 2». Τα κράτη μέλη και η Κοινότητα δρουν τηρώντας την αρχή της οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό, η οποία ευνοεί την αποτελεσματική κατανομή των πόρων, και σύμφωνα με τις αρχές του άρθρου 3 Α.

48. Η έννοια της οικονομικής πολιτικής, όπως χρησιμοποιείται στο άρθρο 102 Α, δεν προσδιορίζεται ακριβέστερα στη Συνθήκη. Τα σχέδια που καταρτίζει το Συμβούλιο σύμφωνα με το άρθρο 103, παράγραφος 2, σχετικά με τους γενικούς προσανατολισμούς των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών και της Κοινότητας, περιλαμβάνουν επίσης στοιχεία μικροοικονομίας εν όψει της ρυθμίσεως ορισμένων αγορών. Π.χ., η σύσταση 97/479/ΕΚ του Συμβουλίου, της 7ης Ιουλίου 1997, σχετικά με τους γενικούς προσανατολισμούς των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών και της Κοινότητας [24], περιλαμβάνει στο κεφάλαιο 5 παρατηρήσεις για τη βελτίωση της λειτουργίας των αγορών των προϊόντων και των υπηρεσιών. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις αυτές, για να διασφαλιστεί και να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα, η απασχόληση και το επίπεδο ζωής εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, σε έναν κόσμο ελεύθερων εμπορικών συναλλαγών και σε διαρκή τεχνολογική εξέλιξη, είναι ουσιώδες, τα κράτη μέλη και η Κοινότητα να εντείνουν τις προσπάθειές τους, σύμφωνα με τους γενικούς προσανατολισμούς των οικονομικών πολιτικών, για να εκσυγχρονίσουν τις αγορές τους στον τομέα των αγαθών, των υπηρεσιών και της απασχολήσεως. Για να ευνοηθούν η ανάπτυξη και η απασχόληση, με παράλληλη διατήρηση σταθερών τιμών, είναι ουσιώδες να βελτιωθεί η λειτουργία των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών, να τονωθεί ο ανταγωνισμός, να ευνοηθούν η εφευρετικότητα και η καινοτομία και να διασφαλιστεί το καλύτερο δυνατό επίπεδο τιμών.

49. Τα συστήματα καθορισμού των τιμών, όπως αυτό της προκειμένης περιπτώσεως, εμπεριέχουν οπωσδήποτε στοιχεία τα οποία δεν συνηγορούν υπέρ μιας ορθολογικής χρήσεως των πόρων. Όσον αφορά εντούτοις τις εν λόγω κοινοτικές διατάξεις, πρόκειται μόνο για στόχους της Συνθήκης και της πολιτικής των κρατών μελών ή της Κοινότητας, χωρίς να απορρέουν από αυτές σαφείς και επαρκώς συγκεκριμένες υποχρεώσεις αναφορικά με τη συμπεριφορά των κρατών μελών. Σύμφωνα με τους στόχους που μνημονεύονται στα άρθρα 2 και 3 της Συνθήκης, πρόκειται απεναντίας για αρχές οι οποίες, αφεαυτών, δεν παράγουν δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα, αλλά πρέπει να εξε-

24 — ΕΕ L 209, σ. 12.

τάζονται σε σχέση με τις λοιπές κοινοτικές διατάξεις οι οποίες τις συγκεκριμενοποιούν.

50. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, υποχρεώσεις για τα κράτη μέλη μπορούν να απορρέουν μόνον από διατάξεις του κοινοτικού δικαίου οι οποίες είναι διατυπωμένες κατά τρόπο επαρκώς συγκεκριμένο, ακριβή και σαφή. Αυτό εντούτοις δεν ισχύει όσον αφορά τις αρχές της οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό και την οικονομική πολιτική.

51. Κατά συνέπεια, στο αιτούν δικαστήριο πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, οι διατάξεις της Συνθήκης στις οποίες αναφέρεται δεν εμποδίζουν την εφαρμογή των γαλλικών διατάξεων σχετικά με τις επιβαλλόμενες σταθερές τιμές των βιβλίων.

VII — Επί των δικαστικών εξόδων

52. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν η Γαλλική, η Αυστριακή, η Ελληνική και η Νορβηγική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, που κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, δεν αποδίδονται. Για τους διαδίκους της κύριας δίκης, η παρούσα διαδικασία αποτελεί μέρος της διαδικασίας που εκκρεμεί ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Σ' αυτό εναπόκειται επομένως να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων.

VIII — Συμπέρασμα

53. Για τους λόγους αυτούς, προτείνω να δοθεί η ακόλουθη απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα:

Το άρθρο 5, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 10, δεύτερο εδάφιο, ΕΚ), σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχεία γ' και ζ' (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 3, στοιχεία γ' και ζ', ΕΚ), και 85 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 81 ΕΚ),

καθώς και με τα άρθρα 3 Α (νυν άρθρο 4 ΕΚ), 7 Α, δεύτερο εδάφιο (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 14, παράγραφος 2, ΕΚ), 102 Α και 103, παράγραφοι 3 και 4, της Συνθήκης ΕΚ (νυν, αντιστοίχως άρθρα 98 ΕΚ και 99, παράγραφοι 3 και 4), ερμηνεύονται υπό την έννοια ότι, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, δεν απαγορεύουν στα κράτη μέλη να εισάγουν νομοθετικές διατάξεις κατά τις οποίες οι τιμές λιανικής πωλήσεως των βιβλίων πρέπει να καθορίζονται από τον εκδότη ή τον εισαγωγέα και είναι δεσμευτικές για κάθε έμπορο λιανικής πωλήσεως, υπό την προϋπόθεση ότι οι νομοθετικές αυτές διατάξεις είναι σύμφωνες με τις λοιπές ειδικές διατάξεις της Συνθήκης ΕΚ.